

נתן אלטרמן בו 50

פתיחה לדו־שיח

מאת נתי נוגד

דו־שיח ממושך יש לי עם שירתו של אלטרמן. מאז הופעת ספרו הראשון ועד היום, למען האמת, לא תמיד היה זה דו־שיח. כי תחילתו, בהיותו עוד נער בגימנסיה, היתה חד־צדדית בהחלט. לאמור: תחילתו היתה בקוֹלִיטָה ליטה נהנתנית, נטולת כל ביקורת והסתייגות; תחילתו, התבשמות היוֹתָה, מאותו עולם נכרי, ששירי אל־תרמן היו בין הראשונים שפתחו לפִּי־ני את שעריו ואני קיבלתי, כמות שהוא, אילי דווקא על שום בשורת הנכר שבו, על שום הזרות שבציריו ובדימויו, ימפני שמאוכלס היה יצור־ריים שונים ומשונים, מהם שמוכרים היו לי כבר קודם לכן מן הספרות, כמו הפונדק והמלצרית ותיבת־הזמרה "גני־העיר הפרחים, ומהם שפגשתיים לראשונה ב"כוכבים בחוץ". כמו פִּי־לי־השמים והיונים־על־גנות ואנדר־טות־האבן הנעקרות לפתע ממקומן ורצות בשווקים, וכל היצורים וה־תמונות הללו יחד היוו בעיני — עִי־ני הנער המבקש לברוח משירת הנכאים הקורקטית־מדי, ה"מוסר־השכלית" מדי — עולם אחר, עשיר

וססגוני וסחרחר, שיד אשף החייתה אותו במטה־קסמים, וכלל לא חשוב היה, או אף לא הושם אל לב, האם ובאיזו מידה נולד עולם זה כפרייה של הוויה מוגדרת, מדייקת־בפרטיה, ובאיזו מידה השתלטו עליו יצורי־דמיון שרירותיים, שקסמו אף הם בזרותם יותר משבנאמנותם ובדיוק־ציורם.

אחר־כך היתה הפגישה עם אלטרמן האחר, בעל "הטור השביעי", ששִׁיריו נתחייבו מכוּחה של הזיקה אל מא־רעות אקטואליים וקרוֹבִים, שתחומם היה דווקא העולם המוכר־מאוד של היישוב ומאבקו, או של המלחמה ות־הפּוֹכוֹתֶיהָ, והלב קיבל את שִׁירֵי־ה־אלטרמנים בפירודם, משל שני משור־ריים שונים מאוד זה מזה, ולא טרח לבדוק האם וכיצד נוגעת רשות אחת, היא רשות ה־נֶכֶר, בחברתה, היא רשות הביִת.

ואכן, כל זמן שכך קראתי את ה־שירים, על־דרך הקליטה בלבד ולא על דרך הדו־שיח, אי־אפשר היה לי לתהות על קנקנה של "התפלגות ה־אישיית" המזורה הזאת ולחקור ב־טִי־עמיה ובפירושיה. שִׁירֵי־ה־שִׁירִים — שנראו רחוקים כל־כך זה מזה — ענו על צרכים שונים ועל־כן יכלו לשכון זה בצד זה בנחת ובביטחה, מן הצד האחד — עולם של הלוֹמֹת־נפלאים, שבו כל הוויה יוצאת מפשר־טה ומשתבצת בתוך הפנרומה הססגוֹר־נית; שבו אפילו המוות לא נת־פש באימתו, אלא היה מוות "מרגיע ומפואר", שאפשר להושי בו ולהכירו ולהוסיף ללכת סחרחר באותם גני־הדמיון; ומצד שני — עולם של הוויות קרובות, של פוליטיקה "גבר־הה" ו"נמוכה", של תגובות מוכרות וספונטניות על נוהגם של שליט־עולם, שבו היה גם המוות שוכן־קבע וצריך היה לקבלו כמות שהוא, מבלי לתהות על משמעותו הפילוסופית... רק מאוחר יותר, עם הופעת "שמ־חת עניים", החל הדו־שיח עם שירה זו, ששוב לא נתקבלה בפש־טות ומיידיות כזאת וההלה מעלה חִי־דות ותמיהות.

ותחילתו, כמדומה, בשאלה, שחזרה ונשנתה במרוצת השנים ועם הקרי־אה בשירים נוספים: כיצד שוכנים שִׁירֵי־ה־אלטרמנים — ההלך הניוד־בארצות הנכר והמשורר המגיב על האקטואליה, העומד על משמר עניי־ני־ציבור־ותקופה — זה בצד זה, וכי־צד יכולות שתי הרשויות, שנדמה כי שונות היו כל־כך ורחוקות, לשכון זו בתוך זו, כמו שניסה ספר "שמ־חת עניים" ללמדנו.

שהרי אם נתפשתי לשעה לפירוי־שים האליגוריים על "שמחת עניים", ואם עלה בידי תמיד לדחותם מעלי, כאשר ביקשתי לעשות — מכל־מקום, אי־אפשר היה להתחמק מן העובדה ששִׁירֵי־ה־רשויות לפנינו בספר האחד, רשות היחיד ורשות הרבים; ולא עוד, אלא שהמשורר מבקש לכפות עלינו, כביכול — מדעתו או שלא מדעתו — שנודה כי שתיהן משתלבות זו בזו, שזורות־מאליהן זו בתוך זו, שהרי אותה רעה עצמה היא, לכאורה, שתחילה מדבר אליה המשורר בלשון יחיד, גוף ראשון, ואחר־כך פונה אליה בלשון רבים, גוף ראשון או שלישי, ואינו מציב כלל את הגִּבּוֹל בין שתי דרכי־הפנייה.

ומקשה היה בעיני, כיצד הפכה רעיה זו, שכמדומה כבר מוכרת היא תה במקצת מכמה שירים ב"כוכבים בחוץ", שתוארה בתחילה בפירוש כ"אהובה בלבד, שאליה מבקש המשור־ר־ה־אהוב לחזור, והיתה ל"רעה ה־נצחית... שומרת הקו היחיד, המב־דיל בין חיינו למות" — בפירוש כן, חיינו ולא חיי, וכיצד הפכה האהובה־הבת, השומעת את קריאתו של האהוב, הזכורה רק לו בזכרונות של קנאה ודאבה ואין־אוניים, והיתה לאחותם של הנצורים הנואשים, הח־מושיים... והאם, בהיותה אחותם של הרבים, היוצאים שורות שורות "להבקיע מצור וליפול לברות", נש־תמרה עוד בדמותה של רעית־הי־חיד — או שמא ניטשטשו כאן הת־הזמים כליל בין הרשויות והפרט־הפך לסמל?

כאמור, ביקשתי להימנע מהפירוש האליגוריסטי (שבמרוצת השנים דב־קו בו גם כמה וכמה ספחים "אקטור־אליים", שסתרו כליל את הגיון־הזו־נמים, אי עשו את אלטרמן לנביא וצופה־הבאות) ולהוסיף לראות את הרעה והאהוב שב"שמחת עניים" בתחום שירת־היחיד, כמו המשך היא לשירת היחיד שב"כוכבים בחוץ" ו־רק צלולה יותר, רצינית יותר — אך מוקשה היה הדבר, לא בשל הצורך לפרש למה נתכוון המשורר, אלא בשל עצם השימוש בלשון רבים וב־של הרמזים המפורשים־כמעט שאמ־רו כי אותה הוויה של מצור ושל מוות, שבה נפגשים האהובים, אינה ואי־אפשר לה שתהיה מיוגבלת לת־חום היחיד בלבד.

וממילא, חזרה התהיה לאחור ונש־אלה השאלה גם לגבי קוי השיתוף והדמיון שבין "כוכבים בחוץ" ו"ה־טור השביעי", לאמור: האם צדקתי בסברי בתחילה כי שִׁירֵי־משוררים לפני — או שמא רומזים כבר שירוי־הראשונים של אלטרמן על הנטייה, אי על המשאלה, לערב את הרשויות זו בזו?

מעיקרה, לא היתה זו שאלה של פרשנות ובוודאי שלא שאלה של סקרנות אישית בלבד, לגבי כוֹש־רו של האי־שֶׁ אלטרמן לחיות במ־עוצם שני עולמות זרים אלה; אלא שעיקרה הוא, כמובן, בדו־שיח עם השירים עצמם, לאמור: באיזו מִי־דה מושפע כל שיר לעצמו מעירוב־רשויות זה, בין אם הוא מתחיל רק ב"שמחת עניים" ובין אם ראשיתו, העלומה כמעט מעין, מצוייה כבר בשירי "כוכבים בחוץ". במלים אחרות: האם שורות כמו "כי אליהן ווזורים, תמיד ווזורים ריקם, מאב־שון, מעיר לוחמת, עשנה" (ה"חיד־ראשון") וכיוצאות־בהן, כבר הן יל־דות אותו תחום שירי, שבו נישקות זו בזו רשות־היחיד והנכר ורשות־הרבים האקטואליות? ויתירה מזו: האם לא באו שירים רבים, שורות רבות, ב"כוכבים בחוץ", שבהם מפ־ליג המשורר בצירי־הדמיון המזורים, כדי לכסות, לחפות, על הפחד מפני הנכר, שבשירי "שמחת עניים" הוא לובש — או, לפחות, מבקש ללבוש — דמות של פחד משיח היונק מה־וויית קרובות של תולדות עם ועולם? וכמובן, האם מודעת ונבחרת מראש היא, כ"תונת המשחק והצלצול" שבה העט המשורר את שירי־שבה שלא יגיעו אל לב הדברים — לאמר, שמדעת בחר המשורר ב־צירוי המוזרים, כדי לכסות בהם על איזה עיקר מאויים?

(סוף בעמוד ב')

פתיחה לדו־שיח

(סוף מעמוד א')

שאלות אלו וכדומות להן, שהחלו נשאלות עם הקריאה ב„שמחת עניים“ וחזרו ונשאלו עם הקריאה בשירי „עיר היונה“, לא לביקורת השירים הבודדים בלבד נתכוונו, אלא מאלהן הולידו עוד שאלה אחת, חשובה פיר כמה, שניתן אולי לנסחה בזה הלשון: הנכר שבעולמו של אדם (והוא גם הניתוק הפיזי מן הבית, גם ההתרחקות הביולוגית מהנעורים, גם הפגישה המתמדת עם זכרונות שאובים דים ונשכחים; והוא גם חוסר-האונים של האדם להגיע במלים אל עצמותו החשופה, או אל שרשיהווריתו הנכספים, והוא גם נטייתו הכפויה של האדם להעלים מעיניו-הוא את דמותו האמיתית ואת שורשי נגיעיה ומלאוניה) — נכר זה, כלום יכולה השירה להתמודד עמו במישרין, בכוחו של הדיבור הגלוי והחושפני? — כלום יכולה השירה למלא את השליחות שעצם טיבה מיעד לה, כלומר, לגשר בין הניכר ובין הבית, שהוא גם ההווה הירודע-את-עצמה והמכירה בזכותה להיות את אשר היא? — או שמא הכרח הוא לשירה לברוח משרשי הוויתה, משרשי התנכרותה לעצמה, אם עלידי שתלביש את הדברים ב„כתונת משחק וצלצול“ ואם עלידי שתנסה להיעגן בהוויות מוצקות, וודאיות, שכותן ניתן להן בזכות הן קולקטיב, או בזכות היותן מבוקשות כהוויות-אמת בעיני הציבור ושואבות את אמתן ממלחמתו ומשאפיו-תיו?

אין אלו שאלות ש„בדיתן“ מלבי — אף כי איני יכול לומר בודדות שאלתרמן הוא ששאלן כך, במפורש, אך יכול אני ורשאי לומר שמר תוך הדו־שיח המתמיד עם שירתו, עולות בהכרח שאלות אלו ותובעות מענה.

יתירה מזה: יכול אני לומר שבין אם ענה עליהן המשורר בירדעים ובין אם לאו — רבים משיריו (ובעיקר ב„עיר היונה“, אך דומה שגם קודם לכן, ואפילו במקצת ב„כוכבים ב' חוק“) נראים כמו הם, נסיונות של תשובה על שאלות אלו דווקא.

רצוני לומר: בשירים רבים — וכאמור, בעיקר בשירי „עיר הירנה“, בכל שעריהם — אפשר למצוא פעמים במפורש ופעמים ברמז, בדבר רב-פנים, רב-סתירות, לשאלות בדבר כוחה של השירה, שליחותה, מהות קיומה, משמעותה האמיתית בעולם המשוער בין „נכר“ ל„בית“, כשלעצמי, אינו סבור כלל שבמקרים המעטים שבהם ענה אלתרמן במפורש על שאלות כגון אלו, יכיר לים אנו לקבל את תשובתו כפשר טה. סבור אני, למשל, שכאשר מגידיר הוא את טיבה ושליחותה של השירה בשיר „צלמי פנים“ (ה), ב„עיר היונה“ — והגדרתו שם היא הדמיונית, אם כי תחומה בגבר לות מסוימים של הזמן שעליו ורק עליו תחולתה — פותר הוא בכך את התהיות והספקות העולים מתוך הדו־שיח עם שיריו האחרים נים, איני יודע, אמנם, אם שיריו האחרים שבספר זה עצמו קדמו כר לם לאותו שיר, או אם נכתבו מקצתם גם לאחריו, אך מכל-מקום אפשר למצוא בהם שוב אותם יסודות של התלבטות וסתירה פנימית והתמודדות (שאמנם נרתעות תמיד מפני מסקנותיה-היא, וראה בשיר „אשמורת שלישית“ ובזמרו שלאחר ריו), העושים את השומר הנל לאל, או לפחות מחלישים את תוקפה ומקצים לה את המקום הראוי לה, כלומר, כאתה הביטויים הריבים והסתורים זה את זה לאותם ספיקות עצמם.

זאת ועוד: בשירים לא-מעטים החל בראשונים וכלה באחרונים, שימנים רבים לרתיעתו של המשורר, לא רק מפני התשובה, — שאולי אינה בנמצא כלל — אלא אף מפני השאלה, שהוא עצמו פותח בה אך מתחמק ממנה, או נסתר מפניה מתחת למסווה של ציורים ססגוניים ובורהניים, או מתחת להרוזים צלולים, או לפעמים, מתחת לתשובות מנוסחות-יפה, פסוקות בלשון האפר-ריזמים, ונקל לה לאזון הקשבת הדיבחין, ולו גם במעומעם, באיזה הוטרואונים טראגי בורח המשורר מעצמו ואפילו חוטא לא-פעם לאמיתו ולקולו המלא והחושפני של שיריו.

אך גם בעשותו זאת — מחזיר אותנו אלתרמן אל הדו־שיח השואל, הטוען, התוהה, שעצם קיומו בא לו דווקא מכות המשאות הכבדים ששירתו של אלתרמן כולה מנסה להרימם.

וודאי, לא בכל שיר בודד כשל-עצמו ניכר הדבר, שאמנם מתמודד בו המשורר עם משאות כבדים, אך רבא: לפרקים, לא יקשה על המבקר להוכיח — ואף בצדק, לא פעם — שבשירים בודדים רבים חוטא המשורר בניכר, בהחטאו את מטרתו המוצהרת או המודעת של שירו, בהשתמשו בביטויים וציורים לא-מדויקים, או אירלובנטיים; או בבחיור בריתמוס השוטף, הקצוב-מלאכותית, כאשר הנושא ההווייתי מברקש דווקא את הנשימה המרווחת ואת השהייה; או בכסותו על החוויה באבזיריקישוט —

אבל הוא אשר אמרנו: כלום אין השירים כולם, כחטיבה שירית שלמה, מה, התובעת את הדו־שיח עמה, בשלמותה — „מסגירים“ לא-פעם גם את סיבת „חטאם“, הנעוצה ב„חוסר-אונים טראגי, הנובע דווקא מן ההתמודדות עם משא כבד, עם משימת-ענק, שלא בלבד שכבדה היא לעתים מכוחו של המשורר להרימה ולשאת בה, אלא שאף כופה היא עליו לברוא מפניה, להתחבא, להערים עליה? —

ואין אני אומר, חלילה, את הדברים בנימה של „סלחנות“. ראשית — אין אלתרמן זקוק לכך, כמוכן, ושנית — דווקא משום שלדעתו מברקשת שירתו להתמודד עם משאות כבדים, סבור אני שראוייה היא שידקדקו עמה ויבואו השבון עם כל חולשותיה.

יתירה מזה: בדו־שיח שלי, הפריטיבת-כלית, שאני מנהל עם שירה זו שנים רבות, איני מוותר על שום חביעה וטענה, ותביעותי שלי משריתו של אלתרמן מופנות בראשית ראשונה לעניין זה, כלומר, להתחמקותו, מדעת או שלא מדעת, מפני השיפתם הגלויה, הכאובה-באמת, של אותם יסודות, שלדעתי הסתים המייחדים שירה זו בעולמנו והסגים התובעים את ביטויים השלם, הממצה, גם אם לא יהיה בסופו של דבר אלא ביטוייה של שאלה שאין למשורר תשובה עליה.

אלא, כאמור, שיש הבדל רב בין מי שקורא רק כל שיר בודד לעצמו ובין מי שקורא את השירים כר להם כקטעים משיחה ארוכה שמשוררחה המשורר עם עצמו, עם עולמו, עם קוראיו, ואלתרמן, אם ירצה בכך ואם לא, כבר נתחייב בנפשו, כביכול, באמית צעות שיריו, כמוכן — לשמש כתרבה כזאת של עולם-שירה שלם, אך חדר רב-פנים וסתירות, שכדי להקישיב לקולו וכדי להוסיף ול„שוהח“

עמו, לתבוע ולחוש בתביעה העולה מתוכו, לא די ואי-אפשר להתעכב אצל השירים הבודדים לבדם, ליהנות מקיסמם או לעמוד על חולשותיהם.

לגבי דידי, מכל מקום, שירתו של אלתרמן בשלמותה היא כתובת כזאת, שמאחוריה מבקש אני לשמוע את קולו של המשורר האחד, ל

ריב עמו, לטעון כנגדו, לבוא עמו חשבון גם על כל אחד משיריו הבודדים, אך לא לוותר על המשכו של הדו־שיח עם שירתו ולצפות תמיד להוסיף ולהקשיב לה, להתמוך דד עמה ולעקוב בתקווה ובררדה אחר התמודדותה שלה עם המשאות הכבדים שנושאת היא, גם בהצלחה תיה וגם בכשלונותיה. מזה למעלה מעשרים שנה.

ורק לאחר שאני יודע זאת — פו תה אני בדו־שיח גם עם השירים הבודדים לגופם.